

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Венецька М.В.,

старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

Єрмоленко Т.В.,

науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, кандидат юридичних наук,

Примак В.Д.,

головний редактор журналу "Юридична Україна"

ВИНИКНЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Вагомість внеску малого і середнього підприємництва до валового національного продукту країни, вирішальна роль його суб'єктів у зростанні добробуту й забезпеченні сталої зайнятості населення є однією з характерних ознак розвинутої ринкової економіки. Малий бізнес "пом'якшує кризові явища, сприяє активізації попиту на ринку і його насиченню, створенню конкурентного середовища, забезпечує високу мобільність в ринкових умовах, послаблює монополізм в економіці країни, створює додаткові робочі місця, активізує структурну перебудову галузей, вирішує певні регіональні завдання, сприяє впровадженню досягнень науково-технічного прогресу"¹. З огляду на вказані чинники нагальною стає потреба ефективного і якомога скорішого розв'язання всього комплексу питань, пов'язаних зі створенням максимально сприятливих умов для становлення й успішного функціонування суб'єктів малого і середнього підприємництва. Причому центральне місце тут, звичайно, належить правовим аспектам підприємницької діяльності: "ключовими завданнями державної підтримки малого підприємництва мають стати упорядкування і вдосконалення законодавчої та нормативної бази, що регламентує діяльність малого підприємництва, законодавче врегулювання діяльності органів відповідного контролю, адаптація нормативно-правової бази до принципів та норм Європейського Союзу", – було наголошено у Зверненні Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням глави держави до парламенту "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році".

Необхідною передумовою легального виконання малим бізнесом вищезазначених функцій є попереднє визначення правового становища відповідних суб'єктів як осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність від свого імені. Насамперед ідеться про встановлення умов набуття, реалізації і припинення правового статусу підприємця, що становить юридичне підґрунтя

¹ Ларіна Я., Харламова Т. Малий бізнес // Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – С. 230.

самостійного господарювання суб'єкта підприємницької діяльності. Серцевиною цього статусу є правосуб'єктність, під котрою прийнято розуміти здатність особи брати участь у правовідносинах, що передбачає, по-перше, її здатність мати права і нести обов'язки (правоздатність), а по-друге – здатність особи самостійно їх здійснювати (дієздатність)².

Зважаючи на викладене, метою цієї статті визначено: виявлення особливостей набуття і припинення статусу суб'єкта підприємницької діяльності щодо суб'єктів малого бізнесу – як фізичних, так і юридичних осіб, а також специфіки їх правоздатності та дієздатності як учасників відносин, пов'язаних зі здійсненням підприємництва.

Згідно з Законом України “Про державну підтримку малого підприємництва” суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500000 євро. Отже, малий бізнес репрезентують як індивідуальні підприємці, так і відповідні юридичні особи – підприємницькі товариства, правове становище яких визначене Цивільним кодексом України (далі – ЦК), та підприємства (господарські організації), передбачені Господарським кодексом України (далі – ГК).

Правовий статус усіх означених категорій суб'єктів підприємництва тією чи іншою мірою регламентований нормами обох кодексів наприклад, ст. 128 (“Громадянин у сфері господарювання”) ГК і глава 5 (“Фізична особа – підприємець”) ЦК визначають особливості правосуб'єктності індивідуальних підприємців. Зазначене спричинює зрозумілі труднощі у правозастосуванні, й суперечить логіці правового регулювання, оскільки питання щодо посідання фізичною особою статусу підприємця є невідривними від урегульованих нормами цивільного законодавства питань щодо попереднього набуття нею (ч. 1 ст. 50 ЦК) чи офіційного надання їй (ч. 3 ст. 35 ЦК) повної цивільної дієздатності, зміст та особливості реалізації якої визначені у ЦК.

Той самий закид щодо невинуватого “розпорощення” взаємозв'язаних елементів правового регулювання можна звернути до реалізованого у ГК підходу щодо окремого визначення правового статусу підприємств як господарських організацій (звісно, тут не йдеться про специфіку правового становища публічних юридичних осіб, що здійснюють господарську діяльність, до яких можна віднести казенні підприємства). Адже в контексті майново-господарських зобов'язань (за термінологією Господарського кодексу) важливим є передусім те, що: 1) ці підприємства є юридичними особами (ч. 4 ст. 62 ГК), правосуб'єктність котрих як учасників цивільного обороту визначено нормами ЦК; 2) майново-господарські зобов'язання, в яких беруть участь суб'єкти господарювання, за своїм змістом є суто цивільно-правовими (що, до слова, відбито й у ч. 1 ст. 175 ГК). Таким чином, регулювання господарської (підприємницької) діяльності правосуб'єктних організацій, які є юридичними особами приватного права, було штучно відокремлено від основного правового масиву, що визначає їх цивільну право- і дієздатність, а також підстави виникнення і припинення цивільних зобов'язань, порядок виконання останніх тощо. Зазначене свідчить про помилковість віднесення до сфери правової регламентації господарського законодавства: а) питань, пов'язаних з визначенням правового статусу, особливостями створення, діяльності та припинення юридичних осіб

² Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. – Свердловск, 1964. – Вип. 2. – С. 71.

приватного права (господарських товариств та виробничих кооперативів); б) питань, що визначають особливості регулювання цивільно-правових відносин у сфері здійснення господарської (підприємницької) діяльності.

Набуття й припинення статусу суб'єкта підприємництва фізичними та юридичними особами має як спільні риси, так і чимало відмінностей, обумовлених природними особливостями людини. Спільним є те, що набуття зазначеного статусу щодо обох указаних категорій учасників цивільних відносин пов'язане з проходженням процедури державної реєстрації. Але якщо для фізичної особи така реєстрація, по суті, означатиме розширення її правоздатності (поширення правоздатності на сферу підприємництва – ч. 2 ст. 50 ЦК), то для юридичної особи факт її реєстрації знаменує власне виникнення правосуб'єктної організації як такої (ч. 4 ст. 87 ЦК).

Обсяг цивільної правоздатності юридичних та фізичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності зазвичай є однаковим, хіба що юридична особа не здатна мати такі цивільні права і обов'язки, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК). Однак реально правоздатність обох категорій вказаних суб'єктів може бути обмежена, причому щодо юридичної особи потенційно у більшій кількості випадків. Адже крім фактичного обмеження правоздатності в силу закону (ліцензування, особливі вимоги до суб'єктів окремих видів діяльності) та за рішенням суду (все це можливе також і щодо індивідуального підприємця), установчими документами конкретної юридичної особи може бути прямо визначено певні межі її правоздатності. Втім, останній чинник, як правило, не має абсолютного значення, оскільки згідно з абз. 2 ч. 3 ст. 92 ЦК у відносинах з третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Очевидно, в силу адекватності право- і дієздатності юридичної особи наведене законоположення слід поширити й на випадки її виходу за межі своєї правоздатності.

Отже, загальним обмеженням цивільної правоздатності як фізичних, так і юридичних осіб можна вважати нормативні вимоги здійснювати певні види господарської діяльності винятково після одержання відповідного дозволу (ліцензії). Водночас правоздатність фізичних осіб-підприємців обмежена законоположеннями, згідно з якими право провадити окремі види підприємницької діяльності можуть мати лише юридичні особи визначених законом організаційно-правових форм. Хоча щодо суб'єктів малого бізнесу – як таких, що відповідають параметрам, указаним в Законі “Про державну підтримку малого підприємництва” – це зазвичай не має значення, оскільки дія зазначеного правового акту не поширюється, зокрема, на фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи, щодо яких у законодавстві головню й встановлюються відповідні обмеження.

Коли ми говоримо про цивільну дієздатність суб'єктів підприємницької діяльності, то вона в усіх без винятку осіб цієї категорії може бути тільки повною. Щодо фізичної особи набуття повної дієздатності є або передумовою реєстрації як підприємця або наслідком цього (коли здійснюється реєстрація підприємницької діяльності неповнолітнього і йдеться не про набуття, а про надання йому відповідних юридичних можливостей). Обмеження цивільної дієздатності чи визнання фізичної особи недієздатною є безумовною підставою для позбавлення її статусу підприємця – згідно зі ст. 46 Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” у разі обмеження цивільної дієздатності фізичної особи проводиться державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

Особливостями цивільної правосуб'єктності суб'єктів підприємництва є те, що відсутність їх державної реєстрації, тобто фактична відсутність підприємницької правоздатності, не

становить абсолютної перешкоди для набуття прав і обов'язків за договорами, укладеними до здійснення зазначеної реєстрації. Приміром, якщо фізична особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати їх лише на тій підставі, що не є підприємцем (ч. 3 ст. 50 ЦК). Проте у законі залишається невирішеним питання щодо можливості оспорити дійсність означених договорів іншими учасниками цих правочинів. На нашу думку, з огляду на принцип добросовісності таке право за згаданими особами може бути визнано винятково у тих випадках, коли відповідна сторона не знала і не могла знати про відсутність у її контрагента статусу суб'єкта підприємницької діяльності, та якщо наявність указанного статусу є обставиною, що має для заінтересованої сторони істотне значення. Належність пропонованого підходу підтверджується аналогією з уже згаданою ч. 3 ст. 92 ЦК.

Крім того, зважаючи на можливість надання статусу суб'єкта підприємництва неповнолітньому, який досяг шістнадцяти років, дію ч. 3 ст. 50 ЦК слід поширити як на договірні відносини за участю повністю дієздатних фізичних осіб, так і неповнолітніх у віці від шістнадцяти років, котрі в належний спосіб уклали відповідні договори (з дозволу батьків, усиновлювачів, піклувальників у випадках, передбачених ч. 2 ст. 32 ЦК).

Існування розглянутого правила (ч. 3 ст. 50 ЦК) не можна трактувати як таке собі "поширення" підприємницької правоздатності де-факто на той період, коли фізична особа не вправі була здійснювати підприємництва. Радше воно становить елемент правового захисту інтересів кредиторів згаданої особи. Між тим, цей захист не буде достатньо ефективним без указівки на можливість застосування до відповідних договорів правил про зобов'язання, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності, про що свого часу йшлося у ч. 3 ст. 54 проекту ЦК³. Внаслідок вказаного залишається незрозумілим, скажімо, те, чи допустимо поширювати на фізичну особу як сторону в підприємницьких договорах, укладених без реєстрації її як підприємця, положень про відповідальність без вини (ч. 1 ст. 906 ЦК, друге речення ч. 2 ст. 218 ГК). Вважаємо, що залежно від обставин справи (виражена систематичність укладання договорів, спрямованих на одержання прибутку) суду слід надати можливість застосовувати вказані правила у означених ситуаціях.

Що ж до юридичної особи, то тут діє інше правило. Воно передбачає можливість добровільного правонаступництва новоствореної правосуб'єктної організації щодо зобов'язань її засновників, що пов'язані з її створенням. Тож лише у разі схвалення дій засновників відповідним органом юридичної особи вона нестиме відповідальність за вказаними зобов'язаннями (ч. 4 ст. 96 ЦК). Загалом такий підхід є виправданим, оскільки реєстрація юридичних осіб становить "останню стадію, що завершує процес створення юридичної особи і призначена гарантувати відповідність вимог, що висуваються до юридичних осіб певного виду, їх реальним можливостям. Саме з моменту реєстрації юридична особа, яка до цього існувала фактично, виникає юридично"⁴.

Враховуючи природні відмінності організаційних утворень й людини окремі підстави припинення юридичної особи та проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності індивідуального підприємця також різняться. Водночас спільними є такі з них: визнання юридичної особи або фізичної особи-підприємця банкрутом; провадження

³ Українське право. – 1999. – № 1. – С. 53.

⁴ Борисова В.і. Методологічні проблеми дослідження інституту юридичної особи в теорії цивільного права // Методологічні проблеми правової науки. – Харків: Право. - 2003. – С. 258–259.

підприємницької діяльності, що заборонена законом; неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону. Але, крім того, згідно зі ст. 46 Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” на підставі рішення суду державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця проводиться також і у разі визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або при обмеженні її цивільної дієздатності.

Особливостями соціально-правової природи юридичної особи визначаються окремі підстави припинення цієї категорії суб’єктів цивільного права. Наприклад, оскільки наявність власного майна становить матеріальну передумову здійснення цивільної правосуб’єктності юридичної особи (майнова відокремленість є її конститутивною ознакою), вона припиняється в результаті передавання всього свого майна, прав та обов’язків іншим юридичним особам- правонаступникам при проведенні її реорганізації. Як штучне організаційно-структурне утворення юридична особа підлягає ліквідації за рішенням її учасників або уповноваженого ними органу, або ж за рішенням суду чи органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом. Відповідно до частини 2 ст. 38 Закону підставами для ухвалення судового рішення про припинення юридичної особи, що не пов’язано з її банкрутством, зокрема, є: визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути; провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам; невідповідність мінімального розміру статутного фонду юридичної особи вимогам закону; наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням.

Спільним для всіх суб’єктів малого бізнесу є те, що як відповідна юридична особа припиняється, так і фізична особа-підприємець позбавляється статусу підприємця з дати внесення до єдиного державного реєстру запису відповідно про припинення юридичної особи або державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

З викладеного випливають такі висновки.

1. Цивільна правосуб’єктність суб’єкта малого підприємництва становить сукупність юридичних можливостей, що визначають здатність відповідної фізичної або юридичної особи брати систематичну участь в цивільному обороті від свого імені на професійних (підприємницьких) засадах як особисто (своїми діями), так і через обраних нею представників.

2. Фактичний обсяг цивільної правоздатності суб’єкта малого підприємництва – фізичної або юридичної особи – може бути обмежено, зокрема, законодавчими вимогами щодо: а) провадження окремих видів діяльності винятково юридичними особами певних організаційно-правових форм; б) необхідності отримання дозволу (ліцензії) на провадження певних видів підприємницької діяльності. Крім того, межі цивільної правоздатності юридичної особи можуть бути визначені нормативними приписами щодо провадження окремими суб’єктами підприємництва вичерпного переліку конкретних видів діяльності (тобто в разі установлення спеціальної правоздатності юридичної особи), або волевиявленням її засновників (учасників) щодо здійснення юридичною особою винятково тієї діяльності, що їй прямо передбачено установчими документами цього суб’єкта права.

3. Дієздатність суб’єктів малого підприємництва – як фізичних, так і юридичних осіб – є повною, при цьому фактичний обсяг дієздатності юридичної особи наперед визначається межами її правоздатності, а прийняття рішення суду про обмеження дієздатності фізичної особи спр Набуття або втрата фізичною особою статусу суб’єкта підприємницької діяльності не змінює правового режиму її відповідальності за цивільні правопорушення, вчинені у зв’язку з фактичним провадженням зазначеної діяльності.

4. Визначення окремих підстав припинення юридичної особи або підстав для проведення державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця зумовлене відмінностями соціально-правової природи юридичної особи та ймовірністю обмеження дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною.

*Стефанчук Р.О.,
старший науковий співробітник
Подільської лабораторії НДІ приватного
права та підприємництва АПрН України,
в. о. професора кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького університету
управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ В УКРАЇНІ

Зміна суспільних пріоритетів виводить на перше місце в ієрархії соціальних цінностей людину та окремі її духовні блага, одним з яких є здоров'я. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України здоров'я людини визнається, на рівні з її життям, вищою соціальною цінністю, а вся діяльність держави повинна бути спрямована на забезпечення цього блага. Такий напрямок розвитку держави та відповідної правової системи, беззаперечно, відповідає ідеалам правової та соціально орієнтованої держави і сприяє формуванню громадянського суспільства. При цьому, як визначається в ч.2 ст.3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Однак попри низку фундаментальних прав людини і громадянина, які закріплені в Конституції України та набули відповідного галузевого розвитку, гарантією дотримання вказаного конституційного положення має виступати можливість закріплення за особою відповідного специфічного правового статусу та забезпечення його здійснення. Саме наявність у людини відповідного спеціального правового статусу визначає за нею закріпленість певного особливого спектру прав та обов'язків, а також встановлення особливостей їх здійснення та захисту. Одним із найбільш специфічних та найменш вивчених в правовій науці на сьогодні є правовий статус людини як пацієнта.

Питання правового статусу пацієнта було предметом наукового дослідження В.І. Аكوпова, Н.Б. Болотіної, Л.О. Красавчикової, Л.В. Красицької, М.М. Малєїної, С.Г. Стеценко, О.В. Тихомирова та багатьох інших. Однак вказані роботи стосувались здебільшого публічно-правового аспекту цього питання і обходили стороною вирішення питання комплексної правової регламентації прав пацієнтів, особливостей їх здійснення та правового захисту. У зв'язку із цим ми визначасмо метою нашого наукового дослідження розкриття питань щодо правової регламентації прав пацієнтів та встановлення їх системи.

Попри широку суспільну застосовуваність та нормативне терміновживання категорії "пацієнт", встановлення його правової сутності вбачається доволі проблематичним. Адже на